

POZIV NOVINAR

Sažetak

Značaj novinarskog poziva za civilizaciju. O intelektualnim, stručnim i moralnim zahtevima novinarskog poziva. Uloga medija i novinara je trostruka: da prenose informacije bitne za javni život; da posreduju između vlasti i građana; i da su prvi spoljni kritičar i kontrolor vlasti. Profesionalni standardi novinara: istina, tačnost, poštenje (objektivnost), nepristrasnost, odgovarajući odnos prema izvorima informacija, poštovanje ličnosti koje su predmet informacija, eliminisanje bilo kojeg oblika diskriminacije i odgovornost novinara. O moralnim vrlinama kod profesionalaca.

Ključne reči: poziv, novinar, istina, tačnost, poštenje, nepristrasnost.

Civilizacija je izdvojila tri sveta poziva: lekar, učitelj (profesor) i sudija. Prva dva su najstarija, a treći nastaje s pojavom prvih organizovanih zajednica i država. Svi pozivi su značajni jer zadovoljavaju ljudske potrebe i interese, ali ova tri se izdvajaju jer pripadaju primarnim i najbitnijim za održanje života. Zdravlje, znanje i duh su najprimarnije potrebe, interesi i vrednosti za sigurnost, stabilnost, produženje i razvoj života. Pravda je najznačajnija za društveni i politički život, zbog čega je sudijski poziv dobio značaj svetosti. Ako su ljudi u društvu i državi obespravljeni gube smisao i uporište zajedničkog života: nadu i veru u njega. Poziv koji će verovatno dobiti oreol svetosti u trećem milenijumu jeste novinarski.

Živimo u sveri informacija i informatičkom društvu. Imati i posedovati informacije, a tako će biti i u budućnosti, znači biti u toku razvoja. Informacija postaje najznačajnija roba – od nje zavisi održanje i kvalitet života. Oni koji se profesionalno bave informacijama i informisanjem postaju i značajni i bitni. Zbog toga je novinarska profesija na putu da dobije najveću čast i zaslugu – da postane sveta. Svetost poziva je nešto što izuzetno obavezuje. Poziv zahteva da dve moći s kojima profesionalac raspolaže – moć znanja (stručnost) i moć savesti, budu u skladu i da jedna drugu prožimaju. Moć znanja (stručnost) bez moći savesti može biti i najčešće je opasna. Jer, stručnjaci bez savesti na smišljen i organizovan način pripremaju i realizuju zlo. Zato novinarski poziv zahteva intelektualne, stručne i moralne kvalitete. Kod takvog profesionalca podjednako su značajni strast za obavljanje poziva, visok osećaj odgovornosti i mera u saopštavanju. Zbog toga oni koji znaju i osećaju šta je misija poziva ne dozvoljavaju da im bilo kakva naredba, zapovest, pretnja dovede u pitanje logiku poziva i savest. Oni koji to dovedu u pitanje dovode u pitanje i profesiju i sebe. Jer, kad jedanput to prekrše i prepuste se zloupotrebama drugih – više sobom ne raspolažu.

Novinari su javno oko i uvo, koje sagledava i osluškuje javnost i javni duh. Oni su prenosioci, posrednici i kritičari u društvu i državi. Prenose poruke, posreduju kao spoljni omotač između vlasti i građana i kritički prosuđuju javne poruke ali i društvene i životne probleme.

Za novinarsku profesiju, kao slobodnu i otvorenu, potrebni su literarni dar, radoznalost, volja i strast, znanje, zanatsko umeće, moć zapažanja i prosuđivanja stvarnosti. Tom moći prodira se u stvarnost i onu vidljivu (realnost) i onu nevidljivu (skrivenu od oka i uva) ali stvarnu. U nevidljivoj stvarnosti najčešće se odigrava drama života čije se posledice kasnije vidljivo i javno žive.

Preko položaja i značenja novinarske profesije u jednom društvu može se proceniti njegova otvorenost i demokratičnost, odnosno poštovanje i garantovanje slobodnog mišljenja, izjašnjavanja, udruživanja i uopšte slobodnog života.

PROFESIONALNI STANDARDI NOVINARA

Da bi što bolje obavljao i održavao novinarski poziv potrebno je da novinar poseduje znanja i sposobnosti, iskustvo i savest. To su preduslovi da se profesija

obavlja prema logici poziva, ali i to su njeni temeljni standardi. Nema dobrog novinara bez povišene radoznalosti i dovrtljivosti. Radoznalost rasplamsava želju da se vidi ono što se događa, a dovrtljivost da to što se događa na najbolji način dospe do javnosti.

Da bi ovi temeljni standardi profesije bili dostignuti potrebno je ulagati u obrazovanje i kulturno uzdizanje novinara. Praćanje savremenog života ne može da obuhvati univerzalna površnost (novinar kao „univerzalni neznalica“) već samo visoko obrazovana upućenost. Zato novinar, da bi mogao da se profesionalno bavi pozivom, treba da je visoko obrazovan, odnosno da poseduje enciklopedijska znanja, široku kulturu, stručnost za ono što prati i dijaloški i tolerantan pristup stvarnosti.

Među novinarima, međutim, nisu retki oni koji nemaju ni visoko obrazovanje, ni široku kulturu, ni stručnost. Posledica takvog stanja je neobavljanje posla prema visokim standardima struke. Na žalost, mnogo je primera da to tolerišu vlasnici medija ali i oni na vlasti. Jer, upravo takvima lako su manipuliše. Vlasnici medija preko takvih novinara štite vlastiti interes koji je često u suprotnosti s javnim interesom. Vlast, pak, preko njih šalje poruke koje joj odgovaraju. Na gubitiku su građani i javnost, ali i profesionalna logika. To je razlog što su građani nepoverljivi prema medijima i što novinarska profesija gubi ugled koji bi trebao da ima imajući u vidu njenu moguću realnu moć. Moć medija i novinara proizilazi iz njihovog značaja i uticaja na javnost i formiranje javnog mnjenja.

Uloga medija i novinara je trostruka: da prenose informacije bitne za javni život; da posreduju između vlasti i građana, odnosno države i građanskog društva; i da su prvi spoljni kritičar i kontrolor vlasti. Takođe, mediji i novinari šire kulturni obrazac i time utiču na podizanje opšteg nivoa kulture građana, posebno demokratske političke kulture. Oni utiču i na socijalizaciju ličnosti ali i političku socijalizaciju, prenose univerzalne ali i posebne ljudske vrednosti. Na taj način nije zanemarljiv njihov uticaj na formiranje i širenje vrednosti i vrednosnog sistema. Nesporno je da njihova uloga može biti i negativna i opasna – do širenja agresije i destrukcije. Pretvarajući se u propagandno sredstvo i propagatore mediji i novinari mogu da utiču na širenje laži, obmana, huškanja, rđavih osećanja (zavisti, mržnje, pakosti) i stanja (straha, strepnji, panike, lukavstva), do stvaranja mentalnih stanja kod pojedinaca i društvenih grupa koja lako prerastaju u agresiju i destrukciju do organizovanog zla i zločina. Savremeni ratovi, posebno građanski, počinju verbalnim ratovima koje prenose, stvaraju ili potpiruju novinari i mediji. Verbalna piromanija kao požar koji snažno širi vetar podstiče monstruozne zločine. Duhovno i duševno nasilje završava kao fizičko razaranje i uništenje čoveka, njegovog sveta i prirode.

Suočavajući se s mogućom dvostrukom ulogom novinara i medija potrebno je stalno insistirati i potpomagati da se novinarski poziv i medijska misija pridržavaju logike profesije odnosno standarda koji su do sada izgrađeni. Oni afirmišu najbolju stranu poziva i njegovu misiju.

Duga je i mukotrpa istorija stvaranja novinarskih profesionalnih standar-

da¹. U različitim periodima razvoja novinarskog poziva i misije medija dolazili su do izražaja profesionalni standardi. U početku se profesionalna borba odnosila na *slobodu izražavanja* i *slobodu kritike* da bi se potom borba odvijala za *nezavisnost* i *integritet*. Pored toga, sada su sastavni deo profesionalnih standarda i *istina*, *tačnost*, *poštenje (objektivnost)*, *nepristrasnost*, *odgovarajući odnos prema izvorima informacija*, *poštovanje ličnosti koje su predmet informacija*, *eliminisanje bilo kojeg oblika diskriminacije* i *odgovornost novinara*.

Sloboda izražavanja i *sloboda kritike* su preduslovi za ostale profesionalne standarde. *Sloboda izražavanja* proizilazi iz jednog od osnovnih ljudskih prava – prava na slobodu. To je jedno od četiri prirodna prava. Bez slobode nema ni slobodnih pojedinaca ni slobodnog društva. Iz tog elementarnog prava proističu i druga posebna prava na slobodu kao što su sloboda duha i sloboda komuniciranja s drugima. U okviru slobode duha su sloboda misli i savesti i sloboda izražavanja, odnosno sloboda mišljenja i sloboda izražavanja mišljenja i ideja – sloboda informisanja. Sloboda izražavanja je ljudsko pravo koje je istovremeno i građansko i političko. Sloboda izražavanja omogućuje pojedincu, u ovom slučaju profesionalcu (novinaru), pravo da ga niko ne može sprečiti da se slobodno izražava, znači ni država ni trenutna vlast. Istovremeno, to pravo omogućava mu slobodu da utiče na sopstvenu vlast i državu. Gde se to pravo dovodi u pitanje ili ograničava, odnosno onemogućava izražavanje mišljenja, objavljivanja i saznavanja činjenica, podataka, događaja, tu nema demokratske javnosti niti demokratije².

1 Daniel Kornj, *Etika informisanja*, Clio, Beograd, 1999.

2 Pogledati izvanredan udžbenik o ljudskim pravima: Vojin Dimitrijević, Milan Paunović u saradnji s Vladimirom Đerićem, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Dosije, Beograd, 1997, str. 318–320. „Svako ima pravo da bude obavešten o onome što ga interesuje, da traži i prima obaveštenja, mišljenja i ideje. Ovo pravo nije omeđeno granicama. Nikome se ne sme zaprečiti put izvorima informacija i ideja, bilo otkuda onome poticale. U novije vreme se ovo pasivno pravo aktivizira tako što se donese zakon o pravu na informisanje kojima se državni organi obavezuju da svakom građaninu stave na raspolaganje sve podatke koje imaju o njima ili o stvarima koje on ima pravo da zna. Ograničenje u tom pogledu mogu biti samo ona koja su zakonom propisana i u skladu s međunarodnim obavezama. Državna tajna tako gubi od svoje iskonske svetosti i građani koji plaćanjem poreza izdržava državni aparat, ima mogućnost da bude upućen u njegov rad i tako sprečava nezakonitosti i zloupotrebe. Ne treba naročito pominjati da je birokratski otpor ostvarivanju ovog prava svuda veoma jak. Svako može slobodno da saopštava obaveštenja i svoja ili tuđa mišljenja i ideje svake vrste. Suština slobode izražavanja je u javnosti, u tome da se ono što se zna i misli može saopštiti drugima. Obaveštenja, mišljenja i ideje mogu se primati i saopštavati na sve zamišljive načine. Pri tome se ne misli samo na tehnički prenos takvih sadržaja koji seže do usmenog izlaganja užem ili širem skupu, umnožavanja privatnih spisa, slika, štampe, radija, televizije, do najsavremenijih oblika elektronskog komuniciranja, nego i na formu u kojoj se ovi sadržaji saopštavaju koja može biti najprostija i najdirektnija, ili dobiti oblik umetničkog dela”. Op. cit., str. 319–320.

Naravno, slobodu izražavanja nije lako sačuvati. Ona je bila i biće na udaru onih koji u ime državnih, nacionalnih, privrednih i finansijskih interesa hoće da je kontrolišu i ograničavaju. Pošto poseduju moćne instrumente (vlast, finansiranje itd.) oni pokušavaju, često i uspevaju, da je ne samo kontrolišu i ograničavaju već je stavljaju i u svoju službu. To se radi raznim oblicima manipulacija i domišljatosti. Tako da se jasno posledice teško mogu „pravno kvalifikovati”.³ Zbog tog mogućeg ograničavanja slobode izražavanja u Američkoj konvenciji se „izričito zabranjuje posredno ograničavanje slobode izražavanja”.⁴

Grublji oblik ugrožavanja i ograničavanja slobode izražavanja u novinarskoj profesiji je cenzura. Nju može sprovesti država (što je teško narušavanje ljudskog prava na slobodno izražavanje i informisanost), ali i vlasnik ili uređivački kolegijum. Cenzura može da ima tragične posledice po novinarsku profesiju, posebno kad prelazi u autocenzuru. Autocenzura razara sve profesionalne standarde novinara. Jedini lek protiv te pojave jeste razvijanje visokog osećaja odgovornosti. Ukoliko je razvijena, odgovornost sprečava širenje autocenzure i ohrabruje novinare da se suprotstave svakom obliku cenzure.

3 Op. cit., str. 321. „Pre svega, svaki čovek, pa i onaj koji nema potrebu da stalno saopštava svoja mišljenja i informacije, može se grubo sprečavati da to uopšte čine time što se kažnjava zbog ‘delikta mišljenja’, kao što su ‘neprijateljska propaganda’, ‘uznemiravanje’ itd. pri čemu se pod javnošću podrazumeva i najmanji broj primalaca poruka (takav je npr. bio famozni čl. 133. Krivičnog zakona SFRJ). Totalitarni sistemi su uspevali na razne načine da spreče i najrudimentalnije oblike komunikacije između ljudi uhođenjem, cenzurom pisma, zaplenom ličnih spisa itd. Dok se to uglavnom radilo po administrativnim nalogima političke policije, neke takve države nisu sprečavale da donose i zakone koji su otvoreno sankcionisali ovakvu praksu. Najdalje je verovatno otišla Rumunija, pod predsednikom Čaušeskuom (Ceausescu), gde su zakonima i podzakonskim aktima praktično poništavana prava tobože garantovana ustavom. Ovo je bila svojevrsna iskrenost jer su ostale slične države ništile ta prava u praksi ne govoreći o tome ništa u svojim propisima. Glavni je cilj da se područje slobode izražavanja suzi time što će domašaj prenetih poruka biti što manji i svesti se na privatne kontakte autora mišljenja ili informacija. Čak i kada se napusti gonjenje pojedinaca, zbog toga što je uopšte nešto izgovoreno ili napisano, karakteristično za totalitarne sisteme, njegov glas se može sasvim utišati, time što mu se ne omogućava dostup *sredstvima javnog opštenja (medijima)*, koja su u razvijenom i složenom društvu jedini način da se mišljenja, ideje i informacije ozbiljno čuju. Sloboda izražavanja ne može se svesti na čisto individualno pravo da se nešto sazna ili saopšti. Ono ima svoju kolektivnu dimenziju koja pretpostavlja postojanja stabilnih ustanova i organizacija čijim posredstvom se mogu primati i odašiljati poruke od javnosti i ka javnosti. Bez njih bi čovek koji ima izolovanu i atomiziranu slobodu izražavanja izgledao kao neko ko bi imao tranzistorski radio-aparat u srednjem veku: ne bi imao struje da ga uključi, i kad bi ga uključio ne bi bilo stanice koja emituje program”. (Op. cit., str. 321–322).

4 Op. cit. 322. „Pravo na izražavanje ne može se ograničavati posrednim postupcima i sredstvima, kao što su zloupotreba vladavine ili privatne kontrole nad snabdevanjem novinskim papirom, radijskim frekvencijama ili napravama ili opremom koji se koriste za širenje informacija ili bilo koji postupak koji ima za cilj da spreči saopštavanje i kruženje ideja i mišljenja (čl. 13. st. 3) (Op. cit. str. 322).

Sloboda kritike nije nešto poželjno za javnost i javni život. Kad je reč o novinari-ma, ona proističe iz važne uloge profesije kao prvog spoljnog kritičara i kontrolora vlasti. Kritika je značajno sredstvo za donošenje odluka i njihovu realizaciju. Kritika ukazuje na propuste, moguće zloupotrebe i štete, posebno u javnom prostoru, pomažući da nešto bude obavljeno na bolji način, da budu izbegnute rđave posledice i zaustavljeni oni koji razaraju i uništavaju. Kritika je opomena, besplatan savet, bolji pogled i uvid u stvarnost. Kritika je razumno, razborito, racionalno, i argumentovano suočavanje s nekim mišljenjem, idejom, verovanjem, ubeđenjem, konceptom, problemom, odlukom, rešenjem i realizacijom. U kritičkom preispitivanju problemi se razrešavaju na razuman, racionalan i bolje argumentovan način.

Razborita vlast i mediji pospešuju kritiku jer im ona pomaže da u prašumi problema iznađu bolji put, način i realizaciju. Imati dobrog kritičara znači besplatnu pomoć i saradnju. Novinari koji su razvili kritičko mišljenje i svest izuzetni su profesionalci. Naravno, kritike se plaše svi koji se egoistički zalažu za pojedinačne i grupne interese i koji te interese predstavljaju opštim. U takvoj kalkulaciji kritika je velika smetnja. Malo koja moć i vlast podnose kritiku – bilo državna, privredna ili finansijska. Nema slobodnih i otvorenih medija i novinara bez mogućnosti kritičkog pristupa i prosuđivanja stvarnosti. Pojam stvarnosti je složen i višeznačan. Stvarnost čini i njen vidljivi i nevidljivi deo. Vidljivi deo je realnost, a nevidljivi je teško dokučiti, a može bitno da utiče na događaje, delovanje, ponašanje, odnosno život. Teško je prodreti u ljudske misli – a one su stvarne. Slikovito o nevidljivoj stvarnosti piše norveški pisac Justejn Gorder opisujući razgovor kosmonauta i neurohirurga. Kosmonaut govori da je više puta bio u Kosmosu (na nebu), ali da nije video Boga. Na to mu neurohirurg odgovara da je priličnom broju umnih ljudi operisao mozak a da misao nije video. I jedno i drugo je nevidljivo. Za verujućeg Bog je stvaran, a za naučnika misao je takođe stvarna. Iako se golim okom ne može videti.

Kritika je izuzetno važna i zbog drugog bitnog svojstva u javnim poslovima: kontrole. Tamo gde su kritika i kontrola razvijene garantovano je uredan i normalan poredak i sistem. Bez kritike i kontrole nema demokratije niti demokratskog društva, a novinari podstiču razvoj i kritike i kontrole. Posebno je kritika potrebna u periodima kad društva i države prelaze iz autoritarnih, zatvorenih u demokratske, otvorene sisteme. U tom prelasku je bitno da novinari izoštre kritičko mišljenje i razviju kritičku svest, ali i da se oformi i raširi mreža kontrolnih mehanizama (ona treba da funkcionišu kao neka vrsta društvenog „sita”). Novinarska kritička svest sa znanjem i radoznavnošću pretpostavka je za utemeljenje i pridržavanje ostalih profesionalnih standarda. Kritika spaja dve moći bitne za profesiju: moć znanja i moć savesti. Razvijena kritička savest kod profesionalca je ono što održava etiku i moral novinara.

Sloboda izražavanja i kritike omogućava profesionalnu nezavisnost i integritet. Nezavisnost se stiče odbacivanjem bilo kakvih privilegija (materijalnih i moralnih) i neprihvatanje spoljašnjih uticaja na obavljanje novinarskog posla. Integritet iziskuje intelektualnu sposobnost, visoku stručnost i moralnu kulturu. Samo sposob-

ni i stručni, uz moralno delovanje i ponašanje, mogu da steknu integritet u profesiji. Kad je u pitanju treći elemenat integriteta – moralna kultura – treba imati u vidu da ona presudno deluje na ukupan profesionalni identitet. Intelektualna sposobnost i visoka stručnost nisu dovoljni za integritet profesije. Često se intelektualna sposobnost i stručnost zloupotrebljavaju. Bez moralne komponente profesionalni integritet se ne može postići. Ova dva elementa mogu da završe u profesionalnosti bez savesti, odnosno stručnjaku bez savesti. Stručnjak bez savesti je velika opasnost za poziv i profesiju. Francuski pisac Anatol Frans u romanu „Savremena istorija” u 19. veku piše da je glupost pogubnija od zločina. Zločinac počini zločin pa se odmara, a glupak ne prestaje s glupostima. Da je doživeo 20. vek i sve što se u njemu događalo verovatno bi shvatio da su od gluposti još pogubniji stručnjaci bez savesti. Jer, upravo su oni smišljali monstruožnu i agresivnu i destrukciju – koncentracione logore, fabrike smrti, eksperimente nad ljudima. U tome su učestvovali razni stručnjaci: lekari, arhitekta, pravnici, istoričari, doktori književnih nauka... Glupost, ludost i stručnost bez savesti ne zavise od prostornih i klimatskih uslova. Mnoge bolesti i prirodne i društvene klimatski su uslovljene, ali ove tri su na planeti bezuslovne.

Za moralnu kulturu (najbitniji elemenat integriteta) potrebno je razlikovati dobro od zla, postupati prema tom razlikovanju čak i po cenu lične štete, stalno i otvoreno o tome govoriti i pisati i spremno preuzimati odgovornost za svoja dela i ponašanje.⁵

Istina je temelj svake profesije, a u novinarstvu svi ostali standardi na njoj počivaju i iz nje izrastaju. Informacija je istinita ili je uopšte nema. Neistinita informacija je laž, prevara ili manipulacija. Novinar treba da da tačnu informaciju o događajima. To je prvi uslov istine. Svaka činjenica koja se javno saopštava ili objavljuje mora se proveriti, odnosno zasnivati na dovoljnim i čvrstim dokazima. Ako su

5 Stephen L. Carter, *Inegrity*, New York, 1996. u Lusi Alvin Dej, *Etika u medijima*, Medija centar, Beograd, 2004, str. 29. Tako Dej piše: „Oni s integritetom nisu samo posvećeni otkrivanju dobrog, već mnogo vremena provode pokušavajući da unaprede moralnu ekologiju. Na primer, protivnik eutanazije, dakle, osoba koja iskreno veruje da je svaki oblik eutanazije nemoralan, trebalo bi aktivno da se suprotstavlja pokušajima ozakonjivanja ovakve prakse. Slično tome, reklamni stručnjak koga brine problem stereotipnog prikazivanja polova u TV reklamama trebalo bi da se u samoj struci potruži da se takvi stereotipi eliminišu. Drugim rečima, moralni agenti koji poseduju integritet *rade* ono što govore. Trude se da nešto postignu. Naravno, ljudi dobre volje mogu da se ne slože s preduzetim pravcem delovanja, ali uspevaju da očuvaju svoj integritet. Novinski urednici npr., mogu agresivno da brane politiku svojih redakcija koja novinarima ne dozvoljava političku aktivnosti, čak ni onima koji nisu zaduženi da prate političke događaje, s opravdanjem da se time ugrožavaju nezavisnost i integritet redakcije vesti. Novinari, s druge strane, mogu da tvrde kako politička aktivnost ne podrazumeva sukob interesa sve dok novinar nije aktivno uključen u kampanju o kojoj izveštava. Obe strane uspevaju da sačuvaju integritet dokle god kritički razmišljaju o svojoj poziciji, dokle god su istinski uverene u etičku snagu svojih stavova (što znači da su ti stavovi zasnovani na čvrstim moralnim principima i dokle god su spremni da javno brane svoje pozicije”. (Op. cit., str. 29).

činjenice sporne ili sumnjive, takođe je potrebno o tome javnost obavestiti. Kad je reč o izjavama treba uvek proveriti njihovu istinitost i tačnost. Izjave se ne smeju prepravljati, ni po cenu da se poboljšaju. U izjave se ne smeju unostiti činjenice koje oni koji su ih dali nisu upotrebili. Iako, ponekad, te činjenice ne menjaju suštinu izjave. Ne sme se u izjavama menjati sadržaj niti izmišljati ono što u njima nema.

Istina o događaju, pored tačnosti, odnosno dokaza i provere, treba „da promoviše razumevanje”.⁶ Razumevanje zahteva znanje. Ponekad bukvalno prenošenje činjenice može da izazove velike probleme. „Vremenska i prostorna ograničenja nekada sprečavaju davanje detaljnih objašnjenja, odnosno razumevanje svake situacije. Cilj bi trebalo da bude davanje *suštinski kompletnog izveštaja*. Priča bi trebalo da sadrži što više dostupnih relevantnih informacija, a od suštinskog značaja je to da se prosečnom čitaocu ili gledaocu ponudi bar objašnjenje činjenica i njihovog konteksta. To novinara postavlja negde između dva ekstrema – punog i nikakvog iznošenja činjenica”.⁷

U „Deklaraciji o pravima i obavezama novinara” usvojenoj u Minhenu 1971. godine u delu o dužnostima ističe se da novinar mora „da poštuje istinu, ma kakve bile posledice po njega/nju, zbog prava javnosti da istinu dozna”.⁸ Istina nije samo profesionalni standard već i etička norma i moralna dužnost i odgovornost. Istina u novinarstvu trostruko obavezuje: kao pravo, kao dužnost i kao odgovornost.

Istina se zbog važnosti i bitnosti za javnost i javni život zakonski štiti, čime se pravno garantuje i brani. Ko se u novinarskoj profesiji drži istine taj se štiti i od mogućih sudskih tužbi i procesa. Preporučuje se novinarima da se drže pravila koji glasi: „Ne objavljujte ništa što ne možete na sudu dokazati i odbraniti”.

Ono što je opasno ili rđavo i za novinarsku struku i za javnost jeste objavljivanje nepotpunih istina ili poluistina. Njima se urušava i srozava struka i dezorijentiše javnost. Na žalost, mnogi u novinarskoj profesiji skloni su da ne proveravaju ono što objavljuju. Razlozi su brzina ili trka za uspehom ili slavom. Brzina pokazuje površnost, a trka za uspehom i slavom nezajažljivost i ambicije bez pokrića. Pravilo je da se ne piše o onome što nije viđeno, što nije plod saznanja iz poverljivih tačnih izvora i što nije provereno.

6 Luis Alvin Dej, *Etika u medijima*, Medija centar, 2004, str. 108.

7 Klaidman, *The Virtuous Journalist*, str. 40–41, u Luis Alvin Dej, str. 108. „Razmotrimo ovaj slučaj koji je u *New York Times-u* opisala saradnica za verska pitanja Lori Goldman. Novinar poslat da izveštava o Pentakostalnoj molitvi na stepenicama američkog Kongresa stavio je u svoj izveštaj i ove uznemiravajuće reči voditelja Hrišćanskog radija izgovorene sa bine: ‘Pomolimo se da Bog pobije sve na Kapitolu’. Novinar je pomislio da ‘pobiti’ (engl. *slay*) znači baš to – ubiti. Međutim, pripadnici Pentagostalne vere znaju da tražiti od Boga da ‘pobije’ nekoga znači nadvladati ga duhom i moliti se da će i njega ispuniti ljubav prema Isusu. Na žalost, novinar to nije znao i nije se potrudio da proveri naizgled neverovatan poziv na ubistvo čitavog Kongresa”. (Op. cit. str. 109).

8 Minhenska deklaracija o pravima i obavezama novinara Evropske zajednice, u Daniel Korn, *Etika informisanja*, Clio, Beograd, 1999, str. 146.

Jedan od velikih problema novinarske profesije jeste trka za novim događajima. Bez novih događanja dan je dosadan, a novinari nemaju šta da saopšte. Taj problem đavolski izaziva profesiju, iskušava je i nudi joj izmišljanja, laži i manipulacije. Često se zbog toga izmišljaju događaji ili izjave. Ponekad su te vesti izmišljotine teško proverljive.

Tačnost je sledeći standard dobrog obavljanja profesije. Istine nema bez tačnosti. Tačnost je prvi i osnovni element istine. Ona garantuje da nešto potpuno odgovora onome što se dogodilo ili šta predstavlja ili na čemu se zasniva. Tačnost je pokazatelj stvarnog stanja. Ona se uvek odnosi na vidljivi deo stvarnosti – realnosti. Karakteristike tačnosti pokazuju se i preko istinitih podataka, pravilnog postupanja, pravilnog funkcionisanja, pravilne mere izmerene ispravnim instrumentima (visina, težina, vreme). Također, tačnost se odnosi i na urednost, ispunjavanje obaveza i nekašnjenje.

U novinarstvo se često tačnost dovodi u pitanje. Tako se prenose događaji ili izjave ali se ne daju tačni podaci – vreme događaja, ime i prezime učesnika u njima, funkcija, sve činjenice, mere itd. Najčešće se greši u pisanju imena i prezimena, a za to se s nemarom kaže: „Nije važno – važno je da je data vest o događaju, a greška u imenima i prezimena aktera je beznačajna”. Ta beznačajnost govori o tačnosti, a može ponekada da izazove vrlo neugodne posledice za pojedince, firme, institucije.

Koliko je tačnost značajna pokazuju izjave velikih novinara, kao što je Džozef Pulicer: „Tačnost, tačnost, tačnost”. Na tačnosti insistiraju i teoretičari novinarstva kao što su Lajl Spens (Lyle Spence), Majkl Kunčik (Michael Kunczik), Volter fon Laroš (Walther von La Roche).⁹

Poštenje (objektivnost) je svojstvo čestitosti koje se pokazuje otvorenošću i ispravnog postupanju u odnosu prema drugima i javnosti. Poštenje u novinarstvu pretpostavlja objektivnost i posebno isključuje ličnu pristrasnost. Poštenje u obavljanju novinarske profesije podrazumeva neizostavljanje činjenica, celovit pristup obradi događaja, primerenost (relevantnost), odnosno isticanje važnih u odnosu na nevažne činjenice a ne obrnuto, iskrenost prema javnosti (nikakvo zavodjenje ili manipulacija) i jasnoću umesto fraziranja. Poštenje novinara isključuje bilo kakvu ličnu korist i privilegiju, posebno materijalnu. Poštenim odnosom novinara umiruju se

9 U odličnom udžbeniku Stjepana Malovića, *Osnove novinarstva*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005. autor citira definiciju vesti Lajla Spensa: „Vijest se može definisati kao bilo koja točna činjenica ili ideja koja će zanimati veći broj čitatelja: a od dvije vijesti koje zanimaju veći broj čitatelja, bolja je ona točna”. Majkl Kunčik „nabraja pravila za tačno opisivanje zbilje koja je objavio Walther von La Roche u 8. izdanju svog udžbenika *Uvod u praktično novinarstvo*: – Sve iznesene činjenice moraju da budu tačne. Nesigurni podaci moraju ostati vidljivi. U tačnost se ubrajaju i potpunost i uravnoteženost. Autor ne smije iznosititi svoje mišljenje. Izbjegavati floskule (moguće ne namjerno mišljenje). Ako je izražavanje mišljenja predmet izvještavanja to treba označiti. Bez ukrasnih nadopunjujućih činjenica (neopravdane tendencije) La Roche je proširio pojmove tačnosti na opću definiciju vijesti vjerojatno želeći istaknuti važnost tačnog informiranja”. (Op. cit. str. 32)

svi koji pokušavaju raznim sponzorstvima, poklonima, putovanjima, čašćavanjima da izvuku ličnu i posebnu korist u javnosti. Saradnja sa sponzorima je opasna po profesionalne standarde, a posebno poetiku i moral novinara.

Nepristrasnost podrazumeva da se novinar ne sme svrstavati na bilo koju stranu o kojoj javnost obaveštava. Događaj se prikazuje onako kako se dogodio. Bilo kakvo komentarisanje jeste gubljenje nepristrasnosti. Novinar gledišta i naklonjenosti može da predstavi u komentaru. Ako se ovako pristupa ne gubi se ni nepristrasnost ali ni vrednosna orijentacija. Događaji podležu logici nepristrasnosti a u komentarijama dolaze do izražaja vrednosni sudovi. Nepristrasnost ojačava poštenje novinara.

Nepristrasnost ne znači da novinari nemaju uverenja, sklonosti i shvatanja. Nepristrasni novinari događaje ne pokazuju već se drže činjenica i istina. Koliko je nepristrasnost važna za novinarsku profesiju ističu i medijske kuće. Tako u Producers' Guidelines BBC-ja piše da je to „najvažnija vrednost i nijedan deo programa nije izuzet od poštovanja nepristrasnosti”.¹⁰

Nepristrasnost uključuje poštenje, nenaklonjenost, uravnoteženost u informisanju. Ona ne znači do kraja „vrednosnu neutralnost”. „Vrednosna neutralnost” je značajna za opis događaja. Na opštem planu nema „vrednosne neutralnosti”. Svaki čovek pa i profesionalac polazi od vrednosti i vrednosnog sistema kao i od obrasca društva u kojem živi kada formira stav o nečemu. Ako polazi od univerzalnih vrednosti kao merila onda se on na najbolji način i kao čovek i kao profesionalac orijentiše. Standard nepristrasnosti oslanja se na univerzalne vrednosti kao i na društveno prihvatljive posebne vrednosti u određenom društvu. To znači da taj standard podržava određene društveno prihvatljive vrednosti. Na primer, nehumano je objavljivati fotografije koje pokazuju izmasakrirano ili unakaženo telo jer se na taj način dovodi u pitanje jedna od univerzalnih ljudskih vrednosti – poštovanje ljudskog dostojanstva. Ovaj primer dovoljno ilustruje složenost pitanja novinarske nepristrasnosti.

Izvori informacija su jedan od značajanih i važnih standarda profesije. U Minhenskoj deklaraciji u okviru dužnosti ističe se da novinar treba „da poštuje profesionalnu tajnu i ne odaje izvor informacija dobijenih u poverenju”.¹¹ Izvor poverljivih informacija treba da ostane tajna čak i slučaju svedočenja na sudu. Postoje informacije od javnog značaja koje se mogu dobiti ali pod uslovom da se identitet onoga koji ih daje ne saopštava niti odaje. Obaveza neodavanja tajnog izvora informacije je moralne prirode. To je jedna vrsta moralnog ugovora između novinara i tajnog izvora informacija.

Poslovna tajna je zakonski obavezujuća za pojedine profesije – lekare, sveštenike, advokate. U slučaju da je prekrše oni mogu da budu kažnjeni. Za razliku

10 *BBC Producers Guidelines*, BBC, London, str. 14.

11 Deklaracija o pravima i obavezama novinara, u Daniel Korni, *Italikom informisanja*, Clio, Beograd, 1999, str. 146.

od ovih zakonskih obavezujućih profesija kada je u pitanju profesionalna tajna, u novinarstvu bi izvor trebalo da ostane tajna ali ne i informacija. Izvor se čuva, upravo da bi se od njega dobijale informacije od javnog značaja. Tako se štiti profesionalno traganje za informacijama a istovremeno se postiže uvid u delovanje svih koji se bave javnih poslovima. Zato se izvor štiti da ne bi bio u situaciji da izgubi posao ili da sedi na optuženičkoj klupi. Koliko je to delikatno i teško pitanje pokazuje praksa različitih zemalja. U mnogim zemljama taj profesionalni standard u suprotnosti je sa zakonskim odredbama.¹²

Jedan od profesionalnih standarda novinarskog poziva je i *poštovanje ljudske ličnosti*. Taj standard proističe iz dva principa pozitivnog prava: poštovanje privatnog života i zaštite od povrede časti. Minhenska deklaracija novinara obavezuje „da poštuje privatnost drugih lica”¹³ i da se „teškim povredama profesije” smatra plagiiranje, blaćenje, uvreda, kleveta i neosnovane optužbe.¹⁴

12 „U Sjedinjenim Američkim Državama je Vrhovni sud, sa pet glasova 'za' i četiri glasa 'protiv' doneo 1972. godine odluku da novinari ne uživaju nikakav posebni imunitet koji ih oslobađa obaveze da se pojavljuju pred sudom. Međutim, Vrhovni sud je ipak prvi put priznao da poštovanje slobode štampe može, u izvesnoj meri, da se proširi i na prikupljanje informacija. Ostavio je s druge strane, otvorena vrata za mere koje bi eventualno mogle da preduzmu razne države u sastavu SAD kako bi omogućile novinarima da čute u vezi sa poverljivim izvorima svojih informacija. Izvestan broj država iskoristio je tu mogućnost i doneo zakone koji su okarakterisani kao 'zakoni-štitovi'. Međutim, situacija je i dalja takva da se američkim novinarima izriču brojne presude. U Evropi je, tokom 90-ih godina, rezolucijama Evropskog saveta i Evropske unije preporučno zemljama koje to još uvek ne predviđaju da u svoje zakonodavstvo uvedu odredbe na osnovu kojih se priznaje pravo da izvori novinarskih informacija ostaju poverljivi. Te rezolucije nisu, naravno, imale obavezujuću pravnu snagu, ali su ukazivali na postojanje atmosfere povoljne za približavanje profesionalne etike i pozitivnog prava. Prve zemlje u kojima su poverljivi izvori dobili zaštitu su: Nemačka, Austrija, i skandinavske zemlje. U Nemačkoj je to načelo bilo reafirmisano, i pojačano zakonom koji je stupio na snagu 1. avgusta 1975. godine. U Francuskoj je ta zaštita uvedena znatno kasnije i proizilazi iz jednog zakona o reformi krivičnog postupka, donetog 4. januara 1993. godine. U Španiji je novinarska tajna predmet garancije koju pruža jedna odredba u Ustavu. U Velikoj Britaniji, Danskoj, Italiji i Portugalu ta tajna se priznaje uslovno. Tu je predviđena margina prosuđivanja, objektivno ili subjektivno, u zavisnosti od ozbiljnosti prekršaja, što je prepušteno kao diskreciono pravo sudiji koji odlučuje u skladu sa potrebama istrage. Svuda se zapaža opšta tendencija da se poverljivim izvorima obezbedi bolja zaštita, a to bi doprinelo jačanju slobode informisanja. Takva tendencija dobila je značajan podsticaj od Evropskog suda za prava čoveka (presuda u slučaju *Gudvin protiv Velike Britanije* od 27. marta 1996. godine), koji smatra da je zaštita novinarskih izvora 'jedan od kamena temeljaca slobode štampe'. Nalog da sud objavi identitet nekog poverljivog izvora, po mišljenju Evropskog suda za prava čoveka, u skladu je sa čl. 10 Konvencije samo ako se 'opravdava nekim zaista jakim imperativom koji je u javnom interesu'". (Daniel Korni, *Etika informisanja*, Clio, Beograd, 1999, str. 49–50.)

13 Op. cit. str. 146.

14 Op. cit. str. 146.

Od antičke Grčke i starog Rima do današnjih dana pravi se razlika između javnog i privatnog. Javno se kod starih Grka i Rimljana vezuje za politički život, odnosno za političko odlučivanje i odluke (život slobodnih ljudi na agori ili forumu) a privatno ili intimno za život pojedinca u domaćinstvu (kod Grka u oikosu a kod Rimljana u porodici).

Razgraničenje javnog i privatnog života kodifikovano je u pravnoj doktrini, odnosno zakonodavstvu kao javna i privatna sfera u životu pojedinaca. Javna sfera pojedinca podleže javnom uvidu u njegovo javno delovanje i ponašanje. To znači da se njome mogu legitimno baviti novinari. Privatna sfera je stvar svakog pojedinca i ona pripada samo njemu. Ako se u nju zadire bez odobrenja krši se poštovanje privatnosti ili intime pojedinca.

Teorijski i pravno to razgraničenje je jasno, ali u konkretnim slučajevima se pokazuje kao složeno i delikatno. To proističe iz konkretnih odluka pojedinaca koji često javno delovanje koriste za što duže prisustvo i slavu, pa u ime toga dopuštaju da se piše i o njihovom privatnom ili intimnom životu (timske i pozorišne zvezde, istaknuti sportisti i drugi). Drugi primer su političari. Teško je razgraničiti javno i privatno kod ljudi čiji je izbor bavljenje onim što pripada javnoj stvari, opštoj koristi (interesu) opštem dobru i opštoj pravdi. Da li oni mogu da vode dva potpuno odvojena života? Koliko njihov privatni život utiče na javno delovanje i odluke? Da li se njihovo neprimereno ili loše ponašanje u privatnom životu može tolerisati?

Iako je zakon precizan, delatnost političara se teško pred javnošću može braniti u podeli na javno i privatno, zbog odgovornosti političara ali i posledica njihovog delovanja, ponašanja i odluka. U spornim slučajevima sudovi najčešće presuđuju na osnovu zakona, što često dovodi u pitanje rad novinara da informišu javnost o pravim razlozima i motivima postupanja nekog političara. Motivi i razlozi njegovog javnog života često su duboko smešteni i proističu iz njegovog privatnog ili intimnog života.

Iz standarda poštovanja ljudske ličnosti proističe još jedan – podjednako tretiranje svakog pojedinca, odnosno *odbacivanje diskriminacije po bilo kojem osnovu*: rasnom, verskom, nacionalnom, slojevnom, hendikepu (fizičkom ili mentalnom). Ljudska obeležja na osnovu rase, verovanja, ubeđenja (ideologija), osećanja ili položaja, posebnosti su koje treba prihvatati i poštovati, ali ne podrazumevaju ni privilegije ni odbacivanje u javnosti. Jedina održiva podela među ljudima jeste na osnovu univerzalnih vrednosti kao najviših merila: istine, pravde, dobra, ljubavi, lepote, slobode, solidarnosti i ljudskog dostojanstva. Ono što te vrednosti dovodi u pitanje treba da se javno obeležava: laž, nepravda, zlo, mržnja, neukus, nesloboda, nesolidarnost i nedostojno delovanje i ponašanje pojedinaca. Misija i zadatak novinara je da te pojave javno saopšti i žigoše. Jer, one razjedaju, urušavaju i uništavaju život.

Svi prethodni standardi novinarskog poziva oslanjaju se na svest novinara o sopstvenoj *odgovornosti* ali i *odgovornosti medija* u kojem radi kao i *odgovornosti globalnog delovanja informacionog sistema*. Samo odgovorne novinare obavezuje i od-

govornost medija i samo odgovorni novinari podižu kapacitet odgovornosti celokupne informativne delatnosti. Prema tome, odgovornost u informacionom sistemu je slojevita: od pojedinačnog novinara, preko medija, do sistema.¹⁵

Bez učenja, prihvatanja, i življenja navedenih profesionalnih standarda nema valjanog novinara ni novinarstva. Profesija se podržava i održava usvajanjem standarda i svešću o značaju i bitnosti standarda. To je ono što se naziva dostojanstvom poziva, ali i života onoga koji se opredelio za novinarsku profesiju.

15 „Novinar je prvi koji je odgovoran za zapažanja koja prenosi, za osmišljavanje podataka i za način na koji će ispričati određeni događaj. Ali, njegov rad je deo jednog sistema koji ima svoja pravila i ograničenja i taj sistem takođe mora biti smatran apsolutno odgovornim za ono što objavljuje i što se tiče teksta, i što se tiče slike. Činom difuzije informacija se dovodi do svog krajnjeg stadijuma: upravo mediji upoznaju javnost sa tom informacijom i šire je u društvu, tako da ona postaje veoma rasprostranjena. Svakom pojedincu, članu zajednice i pripadniku javnosti, ostaju sloboda i odgovornost da bira među tekstovima i slikama koji su mu ponuđeni i među raznim izveštajima o određenom događaju koje dobija zahvaljujući postojanju pluralizma u informisanju.“ (Op. cit. str. 61).

LITERATURA

- Breton, Filip, *Izmanipulisana reč*, Clio, Beograd, 2000.
- Čupić, Čedomir, *Politika i poziv*, Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Beograd, 2002.
- Dej, Luis Alvin, *Etika u medijima*, Medija centar, Beograd, 2004.
- Dimitrijević, Vojin, i Dragan Paunović, *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Dosije, Beograd 1997.
- Gidens, Entoni, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.
- Kangrga, Milan, *Etika*, Golden Marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2004.
- Kolakovski, Lešek, *Filozofski eseji*, NOLIT, Beograd, 1964.
- Korni, Danijel, *Etika informisanja*, Clio, Beograd, 1999.
- Malović, Stjepan, *Osnove novinarstva*, Golden Marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- Nikšić, Stevan, Ana Davičo, *Etika novinarstva: priručnik za profesionalne novinare*, Centar za profesionalizaciju medija, Beograd, 2005.
- Singer, Piter (ur.), *Uvod u etiku*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2004.
- Šušnjić, Đuro, *Ribari ljudskih duša*, Čigoja štampa, Beograd, 1995.
- Žaket, Dej, *Novinarska etika*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.

Čedomir Čupić

OCCUPATION: JOURNALIST

Summary

Significance of journalist profession for civilisation. On intellectual, professional and moral requirements of journalist profession. The media and journalists have threefold role: to provide information important for public life; to mediate between the authorities and citizens; and to be the first outer critics and controllers of power. Professional standards of journalists: truth, accuracy, honesty (objectivity), impartiality, appropriate treatment of sources of information, respect for personalities treated in media, eliminating every form of discrimination, and accountability of journalists. On moral virtues of professionals.